Horváth Péter

Szombati kurzus

harmadik beadandó

Jókai Mór régen nagy író volt. Hetvenedik születésnapja előtt díszkötésben adták ki ünnepelt műveinek egész sorozatát, nem hiányozhatott az a magát művelt polgárnak valló derék emberek könyvesszekrényének polcairól a huszadik század első harmadában sem. Még évtizedekkel azután is kedves olvasmányai voltak a rúdmászásban gyenge kiskamaszoknak, miként nekem, pedig akkor már ezerkilencszázhatvannégyet mutatott minálunk még a kommunista naptár is. A mandulagyulladás, mumpsz vagy a kanyaró lázzal töltött idejét ünneppé tette Fatia Negra, Tímár Mihály és a Baradlay fiúk története, ezeket a körmömet rágva egyhuzamban olvastam végig a betegágyamban. Hanem mostanra már, hogy a huszonegyedik évszázad első harmadának végénél tartunk, erősen kiment a divatból a Jókai. És erre mégis mi történik? Szeretett tanáruram éppen Jókai Mór *Aranyember*ének újraolvasását adja feladatul, mintha bármit tanulhatnék e lejárt mítoszú szerzőtől, kinek nem csak avult írásművészete, de furcsa kanyarokat vető magánélete is gyanús a mai, modern gusztusú honfitársaink számára. Nem elég, hogy a negyvennyolcas forradalom és szabadságharc tevőleges alakjaként még a kiegyezésnél is hamarabb fogadja el az e harcot eltipró és megtorló rendet, s lesz annak kivételezett kedvence, vénemberként pedig egy tizenéves lányt vesz feleségül, hát miféle az ilyen? (Az én szememben bizony: irigylendő.) Irálya manapság igen romantikusnak mondatik, mely ugyan tartalmaz realista elemeket is, kivált a mellékszálak bemutatásánál, de ezek feladata jobbára csak annyi, hogy hitelesítsék a fő szólamot, amelynek vezéralakjai vagy túlontúl nemesek vagy túlontúl rosszak, mintha az élet vágyott fényei harcolnának alakjukban a sötétség ijesztő feketeségével. Márpedig a mi sokat tapasztalt korunk olvasói jobbára tagadják, hogy létezhet jó és rossz a maga makulátlan tökéletességében, s ez őszerintük nem csak az emberekre, de minden másra is igaz, sőt magára az igazságra nézvést is, mivel ki ezt, ki amazt tartja helyesnek, így minden viszonylagos a magos ég alatt, végtére maga az ég is csak a Föld vékonyka héjazatának tűnik, a Holdról nézve. És mégis és mégis, Jókai csupa rosszra és csupa jóra festett alakjai rendre lenyűgözik legszebb regényeinek mostani olvasóját, jelesül engem magamat is. Mert való, hogy a világ szereplőinek és dolgainak megítélése erősen függ a szemlélő nézőpontjától, sőt, az új fizika törvényei szerint maga a megfigyelés ténye is megváltoztatja a megfigyelt jelensé-

get, ez pedig félelmetes erővel bizonyítja, hogy az úgynevezett valóság önmagában talán nem is létezik, s nem csak másnak és másnak mutatja magát, hanem tényleg más és más, attól függően, hogy ki szemléli.

Én bámulom és irigylem azt az írót, ki hetvenkétmillió betűt rajzolt papírra hosszú élete során, köztük jó néhány ezret *Az aranyember* regénycím alatt. Erre a regényre gyerekkoromból emlékszem, pontosabban az érzetre, amit bennem, kiskamaszban keltett: De jó volna, ha egyszer eljutnék a Senki Szigetére, s ott valaki engem úgy szeretne, mint Noémi szereti Tímár Mihályt. Ráadásul ez a vágyam nem tűnt képtelennek, biztos voltam benne, hogy ha elég szorgalmas és kitartó leszek, az álmom valósággá válik. Ezt az önbizalmat, s a világ jóságába vetett hitemet bizony (többek közt) Jókainak köszönhetem.

Hát nézzük most újra, felnőttfejjel, milyen is ez a könyv.

*

Romantikus, túlzó jelzőkkel és határozókkal telezsúfolt tájleírásai – miként az Aldunáé Az aranyember kezdő lapjain – minden szinemaszkópnál és a mesterséges intelligencia varázsvesszejével rajzolt csodáinál hívebben és erősebben vetítik elém a leírt tájat, mintha magam is ott hajóznék a Vaskapu alatt azon a vaskos dereglyén, amelyen a regény későbbi szerelmes párja utazik, hogy hamarosan találkozzanak valakivel, aki majd harmadikként társul (erre emlékeztem) a (többek közt) szerelmi mese főalakjai körébe.

Jeles ítészei szerint Jókai nemigen törődik alakjainak pszichologizáló jellemábrázolásával, minden mélylélektani magyarázat nélkül el kell fogadjuk őket olyannak, amilyenek, noha a nyelveket beszélő, rendkívül olvasott Jókai akár ismerhette is Sigmund Freud idevágó korai munkáit. Ám, ha figyelmesen olvassuk a regény első fejezeteit, különösen azokat a bekezdéseket, amelyekben Tíméa ösztönös viszolygással viseltetik Tímár Mihály iránt, mégis az a homályos érzése támad, mintha valamiféle köszönettel tartozna neki – ez az ösztönös, gyermeki ambivalencia határozza meg későbbi viszonyát a férfihoz. Mi más ez a felütés, ha nem éppen pszichoanalitikus megalapozása a később köztük történendőknek, romantikusan bonyolult viszonyuk magyarázatának?

S a másik nő (a gyümölcsszedő Noémi) tündéri felbukkanása nem úgy van-e megírva, hogy feledhetetlen ígéret legyen – nem csak az olvasó, hanem Tímár Mihály számára is? Persze itt még nincs nagy jelentősége e két lányalak színrelépésének, a mese ellenállhatatlanul ragad tovább, a csempészhajó valószínűsített titkára vagyunk igazán kíváncsiak, arról akarunk mielőbb többet tudni.

S ha már a mesénél tartunk, az elbeszélő modor akár dagályosnak is minősíthető, de széles árja, miként a Dunáé, ellenállhatatlanul hömpölyögve visz tovább. És ez a mélységeket sejtető sodrás kerget előre, lapról lapra, megfellebbezhetetlen erejével, s ez teszi kíváncsivá az olvasót az eljövendő fejezetek iránt.

Minden valamirevaló regénykezdet tartalmaz valamiféle ígéretet. Ez látszólag sokféle lehet, lényegileg azonban mind egy tőről fakad: azt érezteti az olvasóval, hogy előbb utóbb megtud valamit az „élet lényegéről". Szerényebben fogalmazva: önmagáról. Ráadásul anélkül hull majd ölébe ez a tudás, hogy valós veszélyeken, rossz döntéseken át, húsbavágó tapasztalások árát kellene megfizetnie érte.

A félszázadik lap táján meglódul az író keze, s úgy felgyorsítja az eseményeket, hogy az olvasónak alig marad ideje egyik ámulatból a másikba esni. Kanyarog a történet, tágul a horizont, miközben újra és újra a korabeli közéletet bíráló oldalak szakítják meg a romantikus mesét, amelynek lélektani magva is kezd szárba szökni. Hogy micsoda ára van a hajdani hajósra szakadó sikernek? Milyen kettősség őrli az Aranyembert, akiben az írói mesterség fortélyainak köszönhetően lassanként magunkra ismerünk. Mert hát melyikőnk nem követett el még olyan hamisságot, amit nem lett volna szabad elkövetnie? S melyikünk ne bocsátott volna meg ezért önmagának?

A regény közepétől már kettős érzet adja az olvasó egyre mohóbb lenületét. Az egyik a fékezhetetlen kíváncsiság a mese következő kacskaringói, majd a vég iránt, a másik a borzongó sötétség lassú terjedése, amelynek mélyén Tímár Mihályban egyre inkább magunkra ismerünk.

A „Nagy Mesemondó"-nak tisztelt író hideg fejjel, sokat gyakorolt mesterségbeli tudással szövi a mese szálait, váltogatja a plánokat, helyszíneket, rendre új fókuszokat kreál, épp úgy, mint a mai bestsellerek legjobb tollú mesterei, mint Ken Follet vagy Wilbur Smith, de míg a modern írómesterek izgalmas kalandregényeinek hősei ritkán adnak lehetőséget arra, hogy szívünk teljes sötétségével kövessük hőseiket, addig Jókai Mór legjobb művei olyan kétségeket támasztanak önmagunk tisztasága, becsületessége, jósága iránt, amiket nem könnyű elfelejtenünk. S bár valóban nem él a pszichologizálás mindent feltáró és magyarázó megoldásaival, legjobban megrajzolt alakjait mégis sikerül a maguk teljességében elénk rajzolnia. S azt is érezzük, hogy az alakok, s a velük történendők valamiképpen mind egy homályos nagy egész részei, ráadásul egy olyan egésszé, amit soha nem fogunk a maga teljességében megismerni és megérteni.

Az irály (nyelv és stílus) a maga barokkosan romantikus elmúltságában a kissé lenéző, s egyszersmind megbocsátó mosolyon kívül

némi játékos, kaján örömmel is megajándékozza mai olvasóját: lám, még mindig értjük az elmúlt beszédmód ósdi szavait. Aztán vannak olyan mondatai, amelyek egy mai, magára valamit is adó író tollára illenének.

Azt mondja, például:

„Zsófia asszony vastag volt, mint egy kád."

Hát nem olyan pengeéles mondat ez, mint a modern magyar próza egyik nagymestere, Hajnóczy Péter egyik bennem sokáig visszhangzó mondata:

„Sötét van, mint a fasírtban."

*

Első beadandómban bevallottam már, hogy vénkoromra nemigen szeretek olvasni. Többnyire fáraszt és untat az „irodalom". Ám az utóbbi hetekben két könyv is mohó olvasóvá tett, az egyik éppen a leckének feladott *Az aranyember* volt. A másikat egy barátom ajánlására lapoztam fel, hogy aztán nehezen tudjam az olvasását ideig-óráig „takarékra tenni": az amerikai Cormac McCarthy, Tóth Benedek nagyszerű fordításában magyarul megjelent Átkelés című regénye. Irályát tekintve a két mű olyan elütő, mint a tűz és a víz. (Hogy magam is olyan romantikus hangot üssek meg, mint a tárgyalt mester teszi.) Jókai hangja több mint százhúsz év távolából szól, McCarthy csupán harminc éve írta a maga meséjét, ráadásul bosszantóan „modern" modorban: Hosszú mondatait központozás nélkül görgeti előre, a mondatok zenéje mégis tökéletes, s mivel az olvasó maga végzi el a megértéshez szükséges központozást, vesszők, pontosvesszők, idézőjelek és egyéb írásjelek kitételét, ezzel valahogy maga is a történetmondás alanyává válik. Ráadásul, a könyv felénél (most ott tartok) az olvasó kezdi megérteni, hogy a mondatok ilyen lejegyzése az egész mű (egyik) fontos mondandójának grafikai tükre, miszerint az elmesélt világ minden részlete egyformán lényegtelen, avagy egyformán fontos, s csak a szemlélőn múlik, mit emel ki belőlük a maga számára. Egyfelől. Másfelől viszont maga a mese épp úgy magával ragad, mint Jókai beszélye, noha McCarty története nélkülözi a romantikus fordulatokat, egy testvérpár lovagol benne keresztül Amerikán anélkül, hogy tudatában lennének annak, hogy mi hajtja őket. És ezáltal épp olyan mélyen szólít meg bennünket, mint a másik könyv: sejtjük-e legalább, mivégre vagyunk?

*

Kedves Tanár Úr, nehezen tudnám összefoglalni, mit tanultam a leckéből. Egyet tudok biztosan mondani.

A jó regény: ajándék.

(A rosszról majd máskor beszéljünk.)